

“En særlig mærkelig personlighed” Rektor Lorens Hanssen, Ribe Katedralskole, som en typisk repræsentant for oplysningstiden

Af Carsten Teilman Hald

Af det 18. århundredes mange danske forfattere er det formentlig i dag kun Holberg og Wessel, der endnu lever og stadig læses af et bredere udsnit af litterært interessere, hvorimod en lang række andre af datidens dengang så kendte forfattere og digtere som f.eks. Brorson, Stub, Reenberg, Falster, Tullin og Ewald kun dyrkes af en ret snæver kreds af fagfolk.

Rektor Lorens Hanssen i Ribe hører ikke til nogen af disse to grupper. Han har ikke litterært skabt noget, der er ekstraordinært, og næppe mange vil i dag ofre tid på at læse hans fra tysk oversatte hovedværk: *Naturens Skueplads eller Bidrag til Guds Herliggjørelse og nyttige Kundskabers Udbredelse* fra 1801-1803. Når det alligevel er ulejlighed værd at beskæftige sig med Lorens Hanssens liv og levned samt hans litterære arbejder, skyldes det, at han er en både typisk og fin repræsentant for 1700-tallet anden halvdel. Hans reportageagtige bog om *Katastrofen i Ishavet 1777 – en Beretning fra Hval- og Sælfangsten ved Grønland* er ret enestående blevet genudgivet dels i 1977 af H.E. Sørensen¹ dels i 2002 af Søren Mulvad.²

Om sit forfatterskab fortæller Lorens Hansen selv i sin til Ordenskapitlet i 1810 indgivne selvbiografi:³ *Mit Embedes forskjellige Pligter have ikke levet mig meget Tid til lærde Arbejder, naar udtages de Taler og Udarbejdelser,*

mit Embede fordrede, hvoraf dog intet er blevet offentligt uden Mindetale over Conferens Raad Otto Frederich Müller, holdt ved Examens Aabning d. 30. Iul 1787. Ligeledes har jeg i Aaret 1801 af det tyske oversat Naturens Skueplads i 3 Dele. I Aaret 1804 udgav jeg Husholdnings Haandbog og Dagbog, udarbejdet efter det tyske til brug for Danske Oeconomer. – Og 1806 et lidet skript, kaldet Grønlandsfarerne i Aaret 1777.

Til Lorens Hanssens forfatterskab hører i øvrigt endnu et par artikler i Lunds Nordiske Landvæsens Magasin fra juli og november 1803: *Om muligheden med Fordel at dyrke Majs i Danmark*, og et *Forslag til [flade tage] en hidtil hos os ikke anvendt Træbesparelse, tjenende tillige som Middel at sikre vore Bygninger for Ildsvaade.*

Hans *Husholdnings Haandbog og Dagbog* har derimod reelt intet med litteratur at gøre,⁴ hvorfor kun hans hovedværk *Naturens Skueplads* og hans Tale til O.F. Müller vil blive behandlet her.

Oplysningstidens Danmark var først og fremmest præget af reformpolitik, hvor landbrugspolitik, borgerlige dyder, kærlighed til fædrelandet, menneskelige pligter og ansvar prægede samfundsdebatten.

Bestræbelserne gik især ud på at bringe den rationelle erkendelse ud til bredere kredse end de lærdes ved at skrive på dansk i stedet for som hidtil på latin – et sprog, der var og forblev de lærdes sprog.

Titelbladet til *Grønlandsfarerne i Aaret 1777*, trykt hos Elmenhoff i Fredericia 1806. Kobberstik af Johannes Flint (1778-1823) efter forlæg af Carl Probsthayn (1770-1818). Det her benyttede eksemplar af bogen blev anskaffet til Ribe Borgerskoles bogsamling, hvori det indgik som bog nr. 69.

Privateje.

Rektorens force var en rig fond af arvet kultur og personlig tilegnet viden. Fortidens åndsliv var hans dannelses solide grundlag. Han skrev i en for sin tid letlæselig og forståeligt prosa, ligesom han gjorde god fyldest i både skolens og kulturens tje-

neste, hvor undervisning dels i de klassiske sprog, dels i naturvidenskab og tegnekunst var hans hverdag og hans emne. Som eksempel på hans kunstneriske kunnen kan nævnes, at han designede den både prunkløse og smukke prædikestol og lyd-

himmel, der endnu i dag pryder Agerskov kirke.⁵

Lorens Hanssen modtog i 1798 Landhus­holdningsselskabets guldmedalje for sin så epokegørende planteskolevirksomhed, og senere belønnede Frederik VI hans samfundssind med en professortitel i 1807.

I den ældre biografiske litteratur ofres der ham kun et par linjer,⁶ hvorimod rigsarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup (1896-1957) i sit værk om *Ribe Katedralskole*⁷ giver ham en udførlig omtale som skolemand. Supplerer man de her givne meddelelser med yderlige oplysninger om, at professoren som arv fra sin mors familie også besad kunstneriske evner, naturvidenskabelige interesser og social forståelse for søens folk, så tegner der sig et klart billede af Lorens Hanssen, som Bjørn Kornerup sammenfattede karakteriserer som ”En særlig mærkelig personlighed”!

Lorens Hanssens forældre

Af selvbiografien fremgår, at Lorens Hanssen er født af brave og meget *retskafne Forældre*, hvor faderen, rektor Jens Hanssen (1712-1782) var *en i sin Tid for sin Lærdom og Character agtet Mand*, der allerede som student gjorde sig bemærket dels ved sine *ypperlige kundskaber*⁸ i de orientalske sprog, dvs. de sprog, der var en forudsætning for at kunne læse Det gamle og Det nye Testamente på de originale sprog – hebræisk, aramaisk og græsk – dels ved at udarbejdede et undervisningsmateriale til brug for sin manu­duktion i de pågældende sprog. I 1738 blev faderen – inden han havde erhvervet en universitetsgrad – sammen med syv andre af Det teologiske Fakultet indstillet til det ledige professorat i hebræisk. Professor blev han

Prædikestol i Agerskov Kirke, designet af rektor

Lorens Hanssen og udført i 1798 af snedker Andreas Wilchenschild (1751-1816), Tønder.

Foto: Ilsa Nyman og Steffen de Teilman Hald.

nu ikke, men efter at han 1740⁹ havde afsluttet sine studier som ”orientalist” med en magisterkonferens, blev han udnævnt til rektor først ved den lille latinskolen i Horsens i 1742 og senere, i 1756 ved den større Katedralskole i Ribe.

Lorens Hanssen mor, Martha Lous (1720-1787), var ud af en familie af navigationsdirektører med tilknytning til Holmen i København. Både hendes far, Lorens Lous (1678-1741), hendes bror, professor i matematik, Christian Carl Lous (1724-1804) samt hendes svoger, Friderich Weggersleff (1702-1763) nåede at beklæde det pågældende embede, mens hendes anden bror, Andreas Lous (1728-1797) var viceadmiral. Søsteren, Inger Andrea Lous (1727-1756) blev gift med professor Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764), den bekendte udgiver af tidsskriftet *Den Patriotiske Tilskuer*, hvortil C.C. Lous ydede bidrag med en oversættelse af brudstykker af Miltons *Paradise Lost*. C.C. Lous var den første i dansk litteratur som benyttede de typiske engelske

“blankvers”, der er et urimet femfods jam-bisk versemål, som senere også Adam Oehlenschläger (1779-1850) benyttede sig af, f. eks. i sørgespillet *Hakon Jarl hin Rige* fra 1807.

Ret exceptionelt blev Martha Lous i 1737 eksamineret af teologiprofessoren Marcus Wöldike (1699-1750), der i årene 1728-1731 havde været sognepræst ved Sct. Jacobi Kirke i Varde. Professoren udtalte i et til lejligheden affattet vidnesbyrd, *at den kun 17 årige Pige skriver en udmærket latinsk Stil, og at hun er velbevandret ikke blot i Teologiens forskellige Dele, men også i Bibelhistorien, at hun forstår de latinske Forfattere og har læst hele Det ny Testamente på græsk. Herudover oplyses det, at hun også har øvet sig i Det gamle Testaments Grundsprog og har god Viden om den hebræiske Grammatik. Endvidere at hun har kunnet besvare de stillede Spørgsmål dels inden for den almindelige Historie og Geografi, ligesom hun besidder en Viden som svarede til den, der forlanges af de Studerende ved deres Optagelse ved Universitetet i Begyndelsesgrundene indenfor Fagene Logik og Metafysik, og at hun i visse Henseender endog er så langt fremme, at hun opfylder Eksamenskra-vene til Den filosofiske Eksamen.*¹⁰

Som en slags afsluttende eksamensopgave blev hun sat til at oversætte det af professoren afgivne vidnesbyrd til latin. Resultatet blev et stykke smukt og velklingende latinsk retorik, der senere blev gengivet dels i Nicolai Hieronymi Gundings: *Fortgesetzte Historie*

Rektor Lorens Hanssen, Ribe. Miniature fra 1772 af C.C. Lous (1724-1804). Var i Eilschou-familiens eje i Lemvig indtil år 1900, senere skæbne ukendt.

Foto: Jens Peter Jensen, fotograf i Viborg 1884-1894, herefter i Lemvig 1895-1906 og siden i Bøvlingbjerg.

*der Gelehrheit, Franckfurth und Leipzig 1746*¹¹ dels i Frederik Christian Schønau (1728-1772) værk *Samling af Danske Lærde Fruentimmer fra 1753*¹². Senere omtaltes hun også i Birchs *Billedgalleri for Fruentimmer*¹³ og endelig i Fabrius værk om videnskabshistorie¹⁴, hvor hun nævnes sammen med en lang række andre europæiske, lærde kvinder. Hvem hendes lærer har været, findes der ingen oplysninger om, men et kvalificeret bud kunne være, at det var Jens Hanssen, der har været hendes informator.

I sandhed en bemærkelsesværdig ung pige! Men til trods for sin lærdom var Martha Lous ifølge sønnen også *agtet som duelig Husmoder, ligesom hun også var en øm og kjærlig Moder for sine Børn.*

Lorens Hanssens skolegang, autodidaktiske studieforbøb og karriere

Lorens Hanssen blev født i Horsens den 27. februar 1750. Seks år gammel kom han til Ribe, hvor han fik undervisning i hjemmet af læreren fra katedralskolens nederste klasse, således at han året efter kunne tage del i katedralskolens almindelige undervisning. Fjorten år gammel var han klar til at påbegynde en videregående uddannelse ved Universitetet i København, men som følge af hjemmets på daværende tidspunkt dårlige økonomi måtte han foreløbig forblive i Ribe.

Rektorembedet var nemlig blevet pålagt en forpligtelse til at udrede pension til de to foregående rektorers enker, hvoraf Christian Falsters (1690-1752) efterladte ægtefælle, Margrethe Bagger (1692-1789) nåede at overleve Jens Hanssen.

Lorens Hanssens undervisning blev herefter fortsat dels af faren dels af konrektor

Hans Hansen (1730-1779), således at han først den 9. juni 1767 forlod Ribe for at indstille sig til Examen artium den 13. juni, og umiddelbart herefter den 25. juni at blive immatrikuleret ved Universitetet. Samme efterår vendte han tilbage til Ribe for hjemme at forberede sig til Examen Philosophicum, som han underkastede sig den 11. juli 1768.

Han forlod herefter København og lod sig engagere som huslærer i Tamdrup præstegård for bl.a. pastor Hans Coldings (1723-1785) tre børn. I 1770 tiltrådte han stillingen som nederste lektiehører ved Ribe Katedralskole. I juni 1772 tog han atter til København, hvor han allerede fire måneder senere tog den teologiske embedseksamen, selvom han egentlig ikke havde lyst til en gejstlig karriere.

Efter opmuntring fra sin mor dygtiggjorde han sig under sit københavnerophold også i tegnekunsten. Han blev elev hos Andreas Thornborg (1730-1780), der var en habil portrætmaler af miniaturer, og her gjorde han i løbet af de kun fire måneder så god fremgang også på den kunstneriske bane, at han siden hjemme i Ribe kunne arbejde videre på egen hånd. I selvbiografien udtaler Lorens Hanssen, at *Tegnekunsten og mekaniske Haandarbejder opfyldte min Moerskabs Time*.

Hen på året 1772 var han igen tilbage i Ribe, hvor faderen som følge af apopleksi var blevet stadig svagere. Efter ansøgning bevilgede Danske Kancelli i februar 1774, at Lorens Hanssen ville kunne blive beskikket som subrector efter at have taget magistergrader, hvorfor han på ny tog til København i juli måned for at bestå den pågældende

eksamen. Ved bestalling af 30. august 1775 blev Lorens Hanssen udnævnt til skolens konrektor med forpligtelse til også at besøge faderens embede, som han i 1778 fik successionsbevilling på. Ved faderens død fire år senere overtog han rektorembetet, som han bestred til den 18. marts 1814, hvor han blev afskediget i nåde og med pension.

Lorens Hanssens ægtefælle og børn

Den 26. juni 1778 giftede Lorens Hanssen sig med Anna Jacobine Tetens (1762-1849), datter af rektor i Horsens, Peter Tetens (1728-1805) – senere fra 1773 stiftsprovst i Ribe og 1781-1805 biskop i Viborg – og Anania Wederkinch (1737-1816). Belært af tidligere tiders dårlige erfaringen vedrørende pensioner til rektorenker, oprettede man allerede i 1784 en pensionspolice for Anna Jacobine, der sikrede hende en årlig pension på 80 Rigsdaler. Ved bevilling af 24. september 1790 blev hun yderligere sikret en offentlig pension af 50 Rdl. af rektorembetet.

Der var ti børn i ægteskabet, otte sønner og to døtre, hvoraf kun den ældste af sønnerne, cand. theol. Peter Tetens Hanssen (1780-1841) fulgte i sin fars og farfars fodspor som adjunkt ved Ribe Katedral Skole i årene 1807-1841. Den ældste datter, Martha (1782-1871) blev gift i Viborg med prokurator, kancelliråd Søren Fogh (1770-1817), hvorimod den yngste, Anania (1788-1864) forblev i Ribe, først gift med apoteker C.C. Eilschou (1777-1830) og senere med apoteker Frederik v. Stöcken (1796-1868). Af de øvrige sønner blev Jens Christian Carl (1784-1851) materialist i Flensborg, Henrik (1786-1872) snedkermester i Hamborg, Stephan (f.1792) forretningsmand i Flensborg,

Medaljon (diameter: 45 mm.) fra begyndelsen af 1800-tallet forestillende en ung kvinde med mørkt, udslået hår i rød empirekjole med et saluterende dansk orlogsskib i baggrunden. Malet af Lorens Hanssen. På reversen en silhuet monteret på en krans af mørkt hår. Har tilhørt datteren, Anania Eilschou v. Stöcken (1788-1864), som medaljonen formodes at forestille.

Privateje.

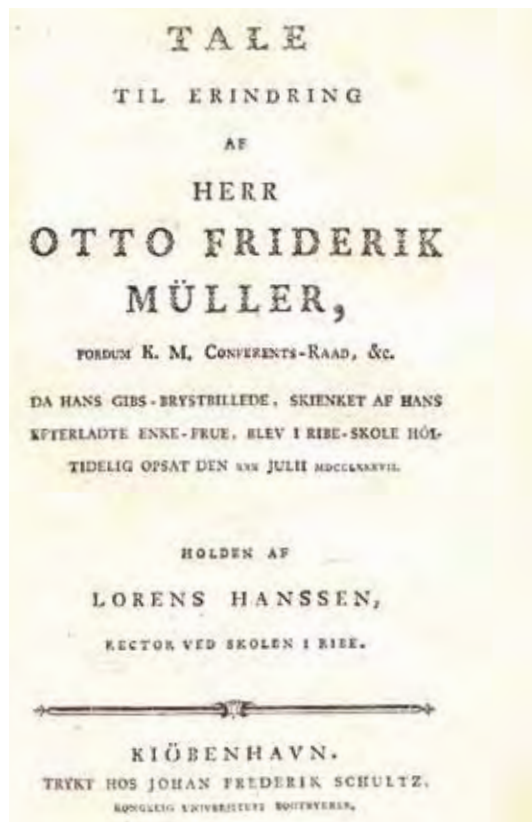
Christian August (1794-1871) exam. jur., og Holger (1796-1819) stud. med. Herudover var der sønnerne Gerhard Frederik (1790-1806) og Gustav Wilhelm (1798-1799), der begge døde tidligt.

Efter Lorens Hanssens død i 1818 boede Anna Jacobine Tetens hos sønnen, Peter Tetens Hanssen og svigerdatteren, Johanne Diechmann Loft (1783-1848) i Stenboegade (Peder Dovns Slippe), for senere i nogle år at flytte sammen med datteren, Martha Fogh, der forlod Viborg efter at være blevet enke, i Badstuegade. Sine sidste år boede professorinden alene i Hundegade med en tjenestepige.¹⁵

Tale til Erindring af Herr Otto Friderik Müller, fordum K.M. Conferentsråd

På foranledning af naturforskeren Otto Friderik Müllers enke, Anna Catharina Paludan (1735-1787) modtog Ribe Katedralskole i 1787 et legat på 800 Rdl. Renterne af dette skulle bruges dels som honorar til en lærer ved Ribe Katedralskolen for undervisning i naturhistorie dels til flidspræmier for fire elever.¹⁶ Med gaven fulgte endvidere C.F. Stanleys buste i gips af O.F. Müller.

Ved en festtale på Katedralskolen den 30. juli 1787 takkede Lorens Hanssen Anna Catharina Paludan for de storstilede gaver. Talen blev senere trykt i København og er på henvend 60 sider. Ritorikken i talen er både formfuld og sikker uden at henfalde i tidens sædvanlige panegyriske begejstring. Talens biografiske oplysninger om O.F. Müllers liv og virke er baseret på de oplysninger, der findes i Jens Worms *Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd*, bind II og III,¹⁷ hvortil er føjet nogle enkelte nye

Titelbladet til: Tale til Erindring af Herr Otto Friderik Müller. Anskaffet oprindeligt af statsminister Gregers Christian v. Haxthausens (1732-1802) og indgik senere i Lauritz Frederik Lautrup's (1778-1838) bogsamling på Estrup.

Privateje.

oplysninger om hans skolegang i Ribe, om han onkel, Niels Laurids Udsen, der var kantor ved domkirken og hører ved skolen og om hans ripensiske plejemor, enkepastorinde Sophie Astrup, født Stoud. Talen fremtræder dels som en hyldest O.F. Mül-

lers epokegørende naturvidenskabelige studier, dels som en gennemgang af de samfundsmæssige dyder: Kærlighed til fædrelandet, menneskelige pligter og ansvar samt en opfordring til den forsamlede ungdom om at dyrke netop de fag, som særlig havde O.F. Müllers interesse, naturvidenskaben og musikken. Talen forbløffer endvidere ved sin stærke fremhævelse af landmandens, sømandens, krigerens, håndværkerens samt videnskabens store samfundsmæssige betydning. Lorens Hanssen udtalte endvidere: *Den bedre og fordeeltigere Agerdyrkning, der efterhaanden udbreder sig i Europa, hvem have vi for den at takke, uden nøjere Bekjendtskab med Naturen og dens Virkninger?*¹⁸

Og direkte henvendt til ungdommen: *Hvor lykkelig er Eders Lod, der leve i en saa opklaret Tidsalder, da Ungdommen ej længere med Ferle og Riis kues til at hylde Muserne; da de indsigtfuldeste Mænd i alle Lande forene fælles Kræfter for at udfinde den for Ungdommens og Menneskets Natur mest passende Opdragelse og Underviisnings Maade: og især vor milde Konge, saa faderlig sørger for at indrette Skole-Væsenet på den bedste og gavnligste Maade: og Ungdommens ædeltænkende Elskere søge på den venligste Måde at lokke Eder til Flittighed og Dyd!*¹⁹

Talen giver om ikke andet så i al fald en interessant indsigt i Ribe-rektorens personlighed, som så typisk selv var blevet tugtet under en klar og skolet intelligens. Hans læsning har været omfattende, hans poetiske sans stor, ligesom sproget er rent med velafmålte sætninger, emnerne behændigt vekslende i valget mellem det klassiske og det nutidige. Lorens Hanssen fremtræder i denne sin store tale som en værdig arvtager

både af sin folkeopdragende onkel, professor Jens Schelderup Sneedorff²⁰ og af sprogmesteren, filosofiens grundlægger her til lands, Frederik Christian Eilschou (1725-50), der krævede sandhed, klarhed og elegance i talen, samt at livet ordnes og højnes ved videnskabens indflydelse samtidig med, at videnskabens mål og veje skal bestemmes ved livets virkelige krav.²¹

Undervisning i naturfag på Ribe Katedral-skole

Den gamle, latinske skole, som bestod fra reformationens gennemførelse i 1536 og indtil loven om de højere Almenskoler af 1903²², som radikalt ændrede den da eksisterende skolestruktur, var al sin tid udsat for en tilbagevendende og kraftig kritik. Denne forsøgte man gennem årene at imødegå ved en række forordninger, bl.a. af 17. april 1739 og 23. juli 1756. De resulterede også i visse forbedringer, men som følge af gammel slendrian og manglende forståelse kom de ikke til at betyde ret meget. I den korte periode under Struensee blev landet oversvømmet af reformplaner i alle retninger, herunder også de lærde skoler, der på ny blev udsat for en massiv kritik. Denne åbnede øjnene for, at yderligere reformer var ønskværdige. Ved kabinetsordre af 1. december 1774 blev der nedsat en kommission, der allerede den 11. maj 1775 udsendte forordningen om skolevæsenets forbedring. Denne, den såkaldte “Guldbergske skoleordning”, indeholdt også en lang række forbedringer med en opstramning af kravene i latin, græsk, dansk, religion, geografi og historie,²³ hvorimod mulighederne for undervisning i naturfagene ikke nævnes.

Titelbladet til Georg Christian Ruffs *Naturhistorie for Børn*. Oversat i 1784 fra tysk af Lorens Hanssens bror, Frederik Hansen (1754-1800). Blev genudgivet i 1791, 1811 samt i 1819. Betragtes i dag som værende den ældste danske børnebog. Privateje.

Foranlediget af O.F. Müllers legat fik Lorens Hanssen i 1795 Kancelliets tilladelse til, at dimittenderne fra Ribe Katedralskole fremover som en særordning ved Universitetet også skulle eksamineres i naturfag og plantelære, hvorefter man i 1797 kunne

påbegynde undervisningen i disse fag. Men nye fag forudsætter nye lærebøger!

På dansk fandtes ikke umiddelbart noget alment brugbart materiale. Vel havde man Morten Thrane Brünniches (1737-1796) *Zoologiae fundamenta* fra 1772, der er den ældste zoologi med en dansk forfatter. Man havde også Georg Rothes (1691-1759) fra tysk oversatte *Kort Begreb om Naturlæren* og H. von Aphelens *Leksikon om Den almindelige Naturhistorie I-VIII* (1767-1770), der var udarbejdet efter den franske botaniker og naturvidenskabsmand, Jacques Christophe Valmont de Bomares (1731-1807) *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle* fra 1764-1768. Endvidere fandtes A.W. Hauchs *Begyndelsesgrunde til Naturlæren I-II*, 1794 med 2. udgave 1799 – et videnskabeligt arbejde baseret på Hauchs forelæsninger. Endelig kan nævnes Ølsted-præsten, Frederik (Jensen) Hanssens (1754-1800) oversættelse af C.J. Ruffs *Naturgeschichte für Kinder, Frankfurt und Leipzig* 1780. Det var om den sidstnævnte bog naturforskeren og filosofen Henrik Steffens (1773-1845) ironisk udtalte, når han ville oplyse om den danske naturvidenskabs ringe stade, at Frederik Hanssens børnevenlige dyrebog næsten var det eneste naturhistorie, man kendte og brugte i Danmark.²⁴ Præsten var en bror til Lorens Hanssen, og den pågældende bog betragtes i dag som Danmarks ældste børnebog.

Af andre forhåndenværende værker kan nævnes amtmand Esaias Fleischers (1732-1804) omfangsrige: *Forsøg til en Natur-Historie*, der var under udgivelse i årene 1786-1804. Den var baseret på forfatterens vidtløftige studier i den udenlandske litteratur.

Da den således forhåndenværende danske litteratur – et leksikon, nogle mere eller mindre videnskabelige afhandling samt en børne­bog – ikke kunne betegnes som værende særligt brugbare til skoleundervisning, begyndte Lorens Hanssen ret naturligt at interesserede sig for den aktuelle tyske litteratur på området.

Her fandt han, hvad han søgte: I Jena havde teologiprofessoren, Christian Gottfried Junge (1748-1814) i 1772-1773 anonymt udsendt et bogværk: *Neuer Schauplatz der Natur oder Beyträge zur Verherrlichung Gottes und zur Ausbreitung gemeinnütziger Kenntnisse, in einem freien Auszuge des Plüschischen Werkes mit neuen Erfahrungen vermehrt und verbessert*, der i 1789 blev genudgivet i en ændret og opdateret udgave.

Det pågældende tobindsværk var et kompendium af et oprindeligt stort fransk værk i ni bind, *Le Spectacle de la nature, ou Entretiens sur les particularités de l’histoire naturelle* – “Naturens Skueplads eller Samtaler om Naturlærens Bestanddele”, der var udarbejdet af den franske forfatter og pædagog Noël-Antoine de Pluche.

Det blev dette værks tyske forkortede udgave, der omfatter alle naturvidenskabens forskellige facetter og meget mere, som inspirerede Lorens Hanssen i så høj grad, at han bestemte sig for at udarbejde en dansk oversættelse til brug for den nu forestående undervisning i naturfag på Ribe Katedralskole.

Naturens Skueplads

Den franske udgave af “Naturens Skueplads” blev et af 1700-tallets helt store encyklopædiske projekter. Værket handler imid-

lertid ikke kun om naturvidenskaben, om dyr, om planter og om insekter, men det er tillige et spejl, hvori alt menneskeligt spejlede sig, og giver således også anvisning på børneopdragelse, på boligens indretning, på de forskellige former for opbygning af et samfund samt oplysninger om religion, om uddannelse, om astronomi, om historie og om søfart m.m.

Værket *Naturens Skueplads* ligger tidsmæssigt mellem Pierre Bayle’s (1647-1706) *Dictionnaire Historique et Critique* – “Historisk-Kritisk Leksikon” – i tre foliobind fra 1697 med senere supplementsbind og Denis Diderots (1713-1784) store, moderne Encyklopædi fra 1751-1772 i sytten bind.

Første udgaven af *Naturens Skueplads* udkom i årene mellem 1732-1750 i syv bind, men allerede inden den var færdigtrykt, blev en ny og større udgave lanceret i 1749 i otte bøger indbundet i ni bind. Den sidste udgave betragtes i dag som hovedudgaven. De ni oktavbind med i alt 4.759 sider er fornemt illustreret med syv smukke frontispice kobberstik. Herudover er de ni bind illustreret med ikke færre end 216 kobberstukne plancher og figurer. Bind I, der handler om insekter og fugle, har 26 illustrationer, bind II om planter og havebrug har 37, bind III om planter, skibe og fisk har 36, bind IV, der indeholder 16 kort og andre plancher, handler især om eksperimental fysik, bind V om matematik og maskiner har 21, bind VI om erhverv 32, bind VII blandt andet om typografi 33. Plancherne er trykt på kraftigt papir og mange af dem er foldede. Bind VIII og IX, der har et rent teologisk indhold, er uden illustrationer.

Titelbladet til *Le Spectacle de la nature, I-VIII, 1749-1751* informerer om, hvor bogen er trykt, og hvor den kan købes, hvorimod oplysninger om forfatteren mangler. Værket er forsynet med kobberstik af Jacques-Philippe Le Bas (1707-1783). Privateje.

Naturteologien og Noël Antoine de Pluche²⁵

Noël-Antoine de Pluche (1688-1761) blev efter at have virket nogle år som lærer i retorik præsteviet i 1712, hvor han som så mange andre af datidens franske gejstlige sluttede sig til Jansenismen, der ønskede en selvstændiggørelse af den franske kirke i forhold til Vatikanet. Da pave Clement XI i 1713 svarede igen med bullen “Unigenitus Dei filius” – Guds enbårne søn – kom Pluche i klemme, og måtte i 1717 forlade sit gejstlige embede. Af frygt for at blive anholdt tog han nu navnet “l’abbé Noël” og lod sig engagere som

huslærer dels hos intendanten af Normandie dels hos den engelske Stafford familie, der boede i Frankrig. Det sidste engagement forårsagede, at han blev så velbevandret i engelsk, at han senere med fuldt udbytte kunne læse engelske forfattere som f.eks. teologerne John Ray (1627-1705) og William Derham (1657-1735), der var banebrydende dels inden for botanikken dels inden for fysikken ved bestemmelse af lydets hastighed. De to engelske teologer repræsenterede begge *naturteologien*, som er en teologisk og videnskabelig retning, hvor man ved forstandens brug og studier i naturen enhver

ver sig kundskab om Gud. Således understøtter religion og videnskab hinanden i beviset for Guds eksistens og står i modsætning til *åbenbaringsteologien*, der alene bygger på Biblens ord.

Med sin interesse for sprog, videnskab og kunst samt sine store pædagogiske evner begyndte Pluche at udarbejde det værk, der senere skulle blive til *“Le Spectacle de la nature”*.

Ved brug af den nyeste videnskabelige forskning og ved egne iagttagelser, bl.a. ved brug af mikroskop, ville Pluche dokumentere det guddommelige skaberværk. *Naturens Skueplads* er således reelt et forsvarsskrift, hvor de eksakte videnskaber kun benyttes som et instrument i den videnskabelige diskussion til en dybere forståelse af Gud og naturen.

Pluche skrev ud fra en holdning af beundring, moral og videnskab. Han bebyrdede ikke umiddelbart sine læsere med teologiske forklaringer, og bind I-IV udviser kun en vis diskret deistisk holdning. Først i bind V om menneskets forhold til Gud, og i bind VI om levereglerne bliver den kristne lære og moral synlig.

Det er den fromme abbed magtpåliggende at få afklaret sit forhold til Gud og hans egne videnskabelige holdninger i forhold til teologien: *Kun Gud alene kender de enkelte tings nytte, kun Gud alene kender de enkelte himmellegemer, som han i så stort et omfang har strøet ud omkring os.*²⁶ *Hele den menneskelige videnskab vidner om Skaberens velgøringer.*²⁷ På linje med den svenske læge og botaniker, Carl von Linné (1707-1778) skrev Pluche, at naturen var skabt og givet til skue for mennesket, og at en skueplads

ikke kan eksistere uden at blive beset og beundret.

Værket er anlagt som en tænkt dialog mellem en lærer og en elev samt dennes forældre. Dialogen brugtes af Pluche som et instrument til udbredelse af viden, herunder også af videnskabelige undersøgelser, der ikke altid er let forståelige. Teksten er

Noël-Antoine de Pluche (1688-1761), bedre kendt som l'Abbé Noël. Ud over *Naturens Skueplads* skrev han også i 1739 et værk om afgudsdyrkelsens historie tilbage til oldtiden (*Histoire du ciel où l'on recherche l'origine de l'idolâtrie*). Kobberstik af den irskfødte Nicolas Blakey (+1758), der er kendt som fransk bogillustrator i sen rokostil.

Public domain.

veloplagt og adskiller sig bevist fra de lærde, latinske afhandlinger. *Le Spectacle de la nature* befinder sig midtvejs mellem fiktion og virkelighed, selvom der så absolut ikke er tale om romanskriveri. Abbeden benyttede sig ofte af sidespring i diskussionen for at lette elevens forståelse af de lærdes holdning. Den valgte dialogform var en arv fra middelalderens så populære folkebøger, der netop henvendte sig til et ulært publikum og formidlede gennem disciplens spørgsmål og magisterens svar både teologisk viden og oplysninger om de mere jordiske forhold.

Det var elevens nysgerrighed, der var drivkraften bag ønsket om at erhverve sig viden. For Pluche drejede det sig altid om at åbne læserens øjne for naturens rigdom, der på en gang indeholder alle videnskaber.

Det understreges, at det altid er eleven selv, der foretager de forskellige undersøgelser, hvorefter læreren korrigerer hans eventuelle fejlagtige observationer, således at eleven herefter får en bedre forståelse for livets forskellige, fantastiske strukturer.

Vel skal man inden for rimelighedens grænser undersøge alt, men på den anden side skal man aldrig begynde at røre ved naturens skjulte kræfter. Således spørger eleven i bind III: *Når Gud skjuler kildens udspring for os, skyldes det så, at Gud ikke ønsker, at vi skal foretage disse undersøgelser?* Hertil svarer læreren pædagogisk, at det Gud har til hensigt at skabe hos os, er et ønske om en endnu mere fuldstændig viden.²⁸

Alene i Frankrig er *Naturens Skueplads* foreløbig udkommet i ikke færre end 57

Illustration til Le Spectacle de la nature, bind I. Dagsommerfugle. Graveret efter forlæg af Madeleine Françoise Basseporte (1701-1780), der dels var blomstermaler ved Jardin du Roi (Kongens Have) i Paris, dels underviste Ludvig XV's døtre i tegnekunsten. Privateje.

Illustration til Le Spectacle de la nature, bind I. Et udvalg af fugle. Kobberstik af Jacques-Philippe Le Bas (1707-1783). Privateje.

udgaver, hvoraf den seneste blev udsendt i 2016.

Spectacle de la Nature uden for Frankrig

Uden for Frankrig blev *Le Spectacle de la nature* oversat til flere sprog, således f.eks. tysk, engelsk, spansk og italiensk. I England, hvor værket allerede begyndte at udkomme i 1733, opnåede det ikke færre 17 forskellige udgaver. Det er bekendt, at USA's tredje præsident, Thomas Jefferson (1743-1826) var fascineret af Pluche og i 1806 købte et eksemplar til sit bibliotek.

I Tyskland var interessen for dette populære værk også meget stor. Her udkom det i flere tyske udgaver: I 1746 i Wien und Nürnberg; i 1753-1772 i Frankfurt und Leipzig. Sidstnævnte udgave blev udsendt i ni pragtbind med i alt 213 kobberstik, herunder ni frontispicer.

En forkortet tysk udgave til almindelig undervisningsbrug

Værket var til trods for sit almene pædagogiske sigte reelt forbeholdt en ret snæver og meget velhavende personkreds, der om vin-

teren boede i Paris og om sommeren residerede på deres landsteder, hvor huslæreren kunne tage børnene med ud i naturen til anskuelighedsundervisning.

Værkets manglende systematik forringende dets praktiske brug og skabte allerede i anden halvdel af det attende århundrede en berettiget kritik, ligesom man især fra tysk side fandt, at den benyttede dialogform var forældet.

På den anden side var der til almindelig undervisningsbrug i naturhistorie og naturlære klart behov for værket, hvorfor Christian Gottfried Junge (1748-1814), der senere blev teologiprofessor ved Universitetet i Jena 1772-1773, i Frankfurt und Leipzig udsendte en forkortet to binds billigudgave af Pluche, hvor dels alle illustrationer dels dialogformen blev udeladte. Kompendiet kom herefter til at hedde: *Neuer Schauplaz der Natur oder Beyträge zur Verherrlichung Gottes und zur Ausbreitung gemeinnütziger Kenntnisse, in einem freien Auszuge des Plüschischen Werkes mit neuen Erfahrungen vermehrt und verbessert.*

C.G. Junges forkortede I. udgave følger dog fortsat i sin inddeling det omfangsrige materiale nøje de første fire bind hos Pluche: Kapitlerne 1-13 om insekter, larver, silkeorme, edderkopper, hveps, bier, fluer og andre insekter, skaldyr, fugle, landdyr, fisk, planter og om dyrkning af blomster, svarer til Pluches Bind I. Kapitlerne 14-20 handler om prydhave, køkkenhaver, agerdyrkning, om korn og sædekorn, om vinstocke, om skove og græsgange, svarende til Pluches II bind. Kapitlerne 21-29, der handler om floder, kilder, bjerge, havet, luften, de forskellige bjergarter og fossiler, om stenbrug, bjergværker og om ilden, svaren-

Titelblad til Christian Gottfried Junge (1748-1814): Neuer Schauplaz der Natur fra 1773. Forfatterens navn på titelbladet er lettere forvansket til det noget uklare "Plüschischen Werkes" – ligesom den unge tyske redaktør og oversætter bevist har udeladt sit eget navn formentlig ud fra et ønske om ikke at ødelægge sine chancer for en gejstlig karriere ved at lægge navn til oversættelse af et naturteologisk værk.

Privateje.

de til Pluches bind III. Herefter følger den tyske billigudgaves bind II, 1. del., hvor kapitlerne 1-16 handler om natten, om månen, og dæmringen og himlens blå far-

ve, om morgenrøden, om lysets forplantning, om lysets bane og om synets vidunderlige beskaffenhed, om farverne, om opfindelsen af dyrekredsen, om de gamles rejse, om opfindelse af kunstige globus og himmelkugler, om den nyere tids opfindelser, om det menneskelige legeme, om det menneskelige sjæleliv og om de nyttige videnskaber. Alt dette svarer stort set til Pluches IV bind. Endvidere Pluches bind V, VIII og IX om Gud og mennesket og om den kristne religions sandhed er hos Junge placeret i II bind, 2. afdeling som kapitel 23. Bind II, der i øvrigt i kapitlerne 1-15 handler om: Samfundets oprindelse, ægteskabet, om børns opdragelse, om børns undervisning, om opdragelse af døtre og sønner, om de forskellige stænder, om afskaffelse af fattigdom, om tyende og daglejere, om levnedsmidler, om klæder, om næringsmidler, om tilberedning af læder, om farvning, om den menneskelige bolig og om husgeråd. Kapitlerne 16-22 behandler emner som kunst, herunder musik, malerkunst og skrivekunsten, støbning af metal, fremstilling af mønter og urmagerhåndværket, betragtninger over nytten ved kunsten, om handel og rejser samt endelig om statsvidenskab. Dette svarer stort set til Pluches bind VI og VII.

I 1789 udsendte Christian G. Junge i Nürnberg und Altdorf på ny værket *Neuer Schauplaz* i en ændret og en mere systematisk udgave. Det blev denne udgave, som Lorens Hanssen valgte at oversætte.

Lorens Hanssen havde øjensynlig her fundet et anvendeligt materiale til brug for sin undervisning i naturlære, selv om værket strengt taget er en almen populærvidenska-

belig gennemgang af datidens viden på så at sige alle livets områder.

Lorens Hanssens udgave er opdelt i tre bind med i alt 32 kapitler, hvoraf det første handler om Gud som alle tings ophavsmand. Derefter følger afsnit om verdens skabelse, om solen, om månen, om jorden – dens gestalt og størrelse, om jordens bevægelse, om inddeling i kredse og linjer, jordens oprindelse, jordens forandringer, om luften, der omgiver jorden, om jordens overflade, om havet, om floder og kilder, om bjerge, om elementerne, om mineralerne og om væksterne, der eksempelvis er i ti afsnit, spændende fra om planternes udvortes dele til sammenligning mellem dyr og planter.

Det andet bind handler om dyreriget, hvor der begyndes med ormene. Herefter følger insekterne inddelt i syv forskellige overordnede grupper, efterfulgt af krybdyr, fisk, fugle og pattedyr. Bindet afsluttes med et afsnit på 56 sider om mennesket.

Det tredje bind begynder med *Mennesket i Selskab* og handler om bl.a. ægteskab, børns opdragelse og undervisning samt døtres og sønners opdragelse. Næste kapitel handler om jagt, husdyrhold, agerdyrkning, ejendom, handel, håndværk, skrivekunstens oprindelse samt borgerlig forfatning. Herefter følger 58 siders verdenshistorie begyndende med Adam frem til Noah, for at følge udviklingen via Romulus og Alexander den Store til Christus. Herfra videre til Theodosius den Store og Folkevandringerne frem til Gregor VII og Reformationen og tiden frem til 1802. De næste kapitler er om stændernes forskellighed, om levnedsmidler, om klæderne, om menneskets bolig og om hus-

Den danske udgave af *Naturens Skueplads I-III* med et romantiske frontispicekobberstik og et kobberstukket, kalligraferet titelblad med oplysninger om, at Lorens Hanssen har oversat værket. Både den franske forfatter og den tyske redaktørs navne fortæber sig i det uvisse. Under kobberstikket står: *Med tusind Stemmer høit Naturen raaber ud: Almægtig, evig, viis — og god er Gud.* I denne ene sætning resumeres reelt værkets idé!

Privateje.

geråd, herunder om snedkere, glarmestre, sejlmagere, pottemage, porcelænsmagere, urmagere, bogtrykkere etc. Herefter følger et kapitel vedrører handel samt et langt kapitel om kunst og videnskab, herunder de højere, der inddeles i de filologiske, de filosofiske, de matematiske, de teologiske og lovkyndigheden samt de medicinske videnskaber. Endelig handler det 31. kapitel om menneskets forhold til Gud.

Lorens Hanssens oversættelse blev trykt i 1801-1802 hos Ribe Stiftstidendes Bogtrykkeri, der ejedes af Søren Vissing Elmenhof (1766-1837) i Fredericia. Første bind er luksuriøst udstyret med kobberstukket frontispice af den kendte tyske kobberstikker, Abraham Wolfgang Kuffner (1760-1817), der bl.a. har illustreret originaludgaven af Mozarts Tryllefløjten i 1793. På kobberstikket i Lorens Hanssens bog ser man en elegant, Goethe-lignende yngling, der sidder henslængt på jorden i et romantisk parkanlæg beskuende en lutspillende kvæghyrde afslappet, lænende sig op en klassisk figurgruppe med en opslået bog liggende ved siden af sig.

Bind I er endvidere udstyret med to titelblade, dels et kalligraferet kobberstukket med hans navn og bogens titel: *Naturens Skueplads eller Bidrag til Guds Herliggjørelse og nytte Kundskabers Udbredelse* dels med et almindeligt trykt titelblad: *Fornuftige Betragtninger over vigtige Gjenstande af Natur og Konst.* Sidstnævnte titelblad gentages i bind II og bind III.

Ingen af de to titelblade nævner derimod hverken Noël-Antoine de Pluche eller Christian G. Junges navne, kun i fortalen nævnes Pluche så *en passant*, at han nærmest er uomtalt. Den franske forfatter og den tyske redaktør til den af Lorens Hanssen benyttede udgave forbliver således totalt anonyme for den danske læser, da titelbladet alene oplyser, at bogen er oversat fra tysk. Kun i bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, Chr. V. Bruuns Bibliotheca Danica fra 1815 finder man en notits om, at det af Lorens Hanssen benyttede tyske værk er en fri bearbejdelse af Noël Antoine Pluches.²⁹ Også biblioteka-

ren selv var øjensynlig uvidende om, hvem den tyske redaktør var, men genkendte derimod i Lorens Hanssens bog *Le Spectacle de la nature* formentlig fra bibliotekets engelske udgave.

Undertitelblad til: *Naturens Skueplads, Første Del.* Det her viste eksemplar blev oprindeligt købt af Sophie Amalie v. Gersdorff på Endrupholm. Privateje.

Dansk/norske købere af Lorens Hanssens udgave

Inden bogen gik i trykken, havde man på forhånd sikret sig ikke færre end henvendte 750 abonnenter, der repræsenterede et forbløffende bredt udsnit af den dansk/norske befolkning.

Kong Christian VII og kronprins Frederik (VI) modtog seks eksemplarer. Mere interessant er det, at også A.W. Hauch (1755-1838) havde tegnet sig for et eksemplar, men dette skyldes næppe i hans egen-

Biskop, dr. theol. Peter Tetens af Viborg (1728-1805). Han har vundet sig en fin plads blandt vore få latinske digtere i nyere tid. Maleri og foto: Privateje.

skab af overhofmarskal, snarere at han også var naturvidenskabelig forfatter. Når yderligere fire andre medlemmer af Hauch familie købte hver et eksemplar kunne det derimod tyde på, at biskop Peder Tetens ikke kun må have opfordret sine præster til at anskaffe sig *Naturens Skueplads*, men også sin nærmeste familie, heriblandt svigersønnen, justitsråd Heinrich Rosenauer Hauch (1762-1818) i Viborg, dennes kusine og fætter, Sophie Hauch (1760-1833), hofdame ved det fyrstelige hof i Horsens og Andreas Hauch (1762-1814) hofjunker sammesteds. Endelig ses også en officer af Hauch familien i Rendsburg at have anskaffet værket.

Ret naturligt var der mange gejstlige: Bisperne N. Balle, Sjællands Stift; Stephan Middelboe, Ribe Stift og biskop Peder Tetens, Viborg Stift samt ikke færre end 231 præster, teologer og degne, hovedsagelig fra Jylland, Fyn og Nordslesvig. Også blandt skolefolkene var interessen stor: Inspektøren ved De Lindenborgske Skoler, N. Ankjær, købte således fem sæt; rektor M. Beck, Kolding, fire; rektor J. Hanssen, Viborg, tyve; rektor L. Heiberg, Odense, ni; rektor S. Jørgensen, Fredericia, to; rektor Th. Krarup, Århus, tre og rektor O. Worm i Horsens to. Hertil kom en lang række skoleholdere i Jylland, der hver købte et eksemplar. Således købte i alt toogtyve skolefolk tilsammen tres eksemplarer.

Når inspektøren ved De Lindenborgske Skoler købte så stort ind, kan det skyldes, at Lorens Hanssens svoger, amtsprovst Gerhard Tetens (1760-1832), sad i de pågældende skolers bestyrelse. Også en anden af Lorens Hanssens svogre, pastor Henrich Holst (1741-1806)³⁰ i Vinkel præstegård, der

Illustration til Le Spectacle de la nature, bind II. Ananas planten. Kobberstik af Jacques-Philippe Le Bas (1707-1783) efter forlæg af Madelaine Françoise Basseporte (1701-1780). Privateje.

var gift med hans søster, Helene Cathrine Hanssen (f. 1752), ses at have købt *Naturens Skueplads*.

Endvidere ses værket at være købt af kammerherre W.J.A. Moltke (1755-1838), stiftamtmand i Ribe; kammerråd Jacob Kragh (1738-1812), toldinspektør i Ribe; Niels Ussing (1741-1823), hospitalsforstander i Ribe; Jacob Lund (1749-1810), rådmænd og byfoged i Ribe og justitsråd Lauritz Fogtmann (1748-1821), byfoged i Varde.

Også de lokale godsejere viste *Naturens Skuesplads* en vis interesse, således blev den f.eks. købt af: Kaptajn Jørgen Bruun (1753-1815) på Krogsgaard; forligskommissær Byrge Quist (1743-1825) på St. Hebo; etats-

rådinde Sophie Amalie v. Gersdorff (1743-1801) på Endrupholm; stamhusbesidder, frk. Christiane Marie Rosenørn-Teilmann (1752-1817) på Nørholm og kancelliråd Terman Ølgaard på Bramminge (1746-1827). Værket blev også anskaffet af enkelte andre godsejere, herunder af Nis Nissen (1771-1848) på Spøttrup, der havde frekventeret Ribe Katedralskole i Lorens Hanssens periode, og som senere oprettede en række meget store legater til fordel for de jyske latinskoler. Henvend femogtyve eksemplarer blev sendt til Norge, hvoraf J. Hegelund, foged over Sogn og Fjordane Fylke i Vestlandet, aftog femten eksemplarer.

Lorens Hanssens oversættelse

I en tilføjelse til den tyske redaktørs forord skrev Lorens Hanssen, at han ved sin oversættelse havde forsøgt *at gøre Bogen ligesaa brugbar for danske Læsere, som den tyske Forfatter for sine Landsmænd, og derfor paa enkelte Steder localiseret Tingene, hvor jeg syntes det var nødvendigt. Ogsaa har jeg paa adskillige Steder forandret det, som efter nyere Iagttagelseer befundet urigtigt. Hvad mit Arbejde, som Oversætter angaar, da vilde man gunstigen betænke de Vanskeligheder, der møder en Forfatter i Provinserne, hvor man nesten ganske maa savne de til saadan Udarbejdelse nødvendige Hjælpemidler.*

Lorens Hanssen var til trods for sin almindelige begejstring for *Naturens Skueplads* selv klar over værkets indholdsmæssige slagsider, herunder at meget af stoffet var forældet, når han i en fodnote til indledningen til det femtende kapitel *Om Elementerne* udtalte: *Da det ej er Forfatterens Plan, at give en ordentlig Lærebog over Naturlære og Naturhistorie, men kun ved Naturens simple Betragtninger*

at bibringe den Unge og Ulærde et almindeligt Begreb om de naturlige Ting og derved lede ham til at erkjende alle skabte Tings Orden og Sammenhæng, saa kan det vel tilgives, at han vedbliver med de af de Gamle antagne og de fleste fra Ungdommen af bekendte fire Elementer. De der ønsker fuldstændigere Kundskaber herom, maae søge samme i vor fortjente Landsmands S.T.³¹ Hr. hofmarskal Hauchs Begyndelses Grunde til Naturlæren og andre physiske Skrifter. Ved dette og alle lignende Steder, hvor man finder saadan Uoverensstemmelse med den nyere Physik og Chemie maatte man behage at ansee Sagen fra dette Synspunkt.³²

Når den tyske forfatter i afsnittet *Om sønners opdragelse* taler om at forme ungdommen efter den gode smag og henviser til den dertil henhørende litteratur, oplyser Lorens Hanssen i en fodnote hertil, at der på dansk kun fandtes Jens Hvass (1726-1776) oversættelse fra 1773-1774 af filosofen Charles Batteux' (1713-1780) *Les beaux-arts réduits à un même principe – Kunsten reduceres til et hovedprincip* – fra 1746, og at al anden litteratur om emnet måtte søges i den udenlandske litteratur. Charles Batteux mente at kunne fastslå, at al kunst har et fælles træk, nemlig “skønhed”, et postulat, der efterfølgende har givet anledning til meget skriverier i den europæiske litteratur!

Naturens Skueplads' senere skæbne

Le Spectacle de la nature betragtes i dag som et af naturteologiens hovedværker i den europæiske litteratur. Med sin encyklopædiske dimension og sine fornemme kobberstik opnåede det stor popularitet ikke alene inden for videnskaben, men også inden for litteraturen og filosofien. Der er en konti-

nuitet mellem den lykkelige atmosfære i *Le Spectacle de la nature* og i Jean Jacques Rousseaus både berømte og forkætrede bog om børneopdragelse *l'Emilie* fra 1762, hvor man genfinder de botaniske ekskursioner og glæden over alt det, som man ser. Egentlig kritiserede Rousseau den pædagogiske kvalitet i Pluches arbejde, ligesom Voltaire fandt fejl, der kunne bibringe læseren visse misforståelser. Diderot derimod forstod værdien af at bruge tekniske tegninger, og i sin store *Encyclopédie* tyve år senere fortsatte han i abbedens fodspor.

Også til det dansk/norske tvillingrige nåede Pluche i Ribe-rektorens fint oversatte og smukke udgave, som desværre udkom al for sent til, at bogen nåede at sætte sig noget spor, hverken i den natuvidenskabelige dansk/norske undervisning eller litteratur. Værket ses således heller ikke at være blevet anmeldt i Kiøbenhavnske lærde Efterretninger, der ellers var det forum, hvor nye bøger i mere eller mindre kritiske vendinger blev omtalt, men måske godt det samme, når man véd, at anmelderen af Goethes *Die Leiden des jungen Werthers* gav bogen prædikatet af at være “sirupskram”! Hertil kom endvidere, at man allerede i 1802 indstillede den natuvidenskabelige undervisning ved Katedralskolen i Ribe, da tiden øjensynlig endnu ikke var moden til en undervisning i disse fag. Endelig var den videnskabelige forskning inden for naturvidenskaben i rivende udvikling, og netop i disse år udkom andre og mere relevante lærebøger, som f.eks. Fr. Ekkards *Håndbog over almennyttig Naturkundskab* i to bind, hvor første bind handlede om Mineral- og Væxt-rigerne og andet bind om Dyreriget. Endvidere udkom F. Chr. Kiel-

Illustration til *Le Spectacle de la nature*, bind III. En fiskerbåd. Kobberstik af Jacques-Philippe Le Bas (1707-1783).

Privateje.

sens udgave af Carl Phil. Funkes *Ledetråd ved Børns første Undervisning i Naturhistorie I-III fra 1801*, der i de følgende år blev fulgt op med en række andre lærebøger fra Fr. Chr. Kielsens side, hvilket forårsagede, at Lorens Hanssens oversættelse af Pluche allerede fra starten af vel måtte betegnes som både forældet og uegnet til undervisningsbrug. Heller ikke værket så imponerende franske, spanske, italienske, tyske og engelske 1700-tals udgaver i ni bind med de mange

smukke kobberstik har nydt nogen større interesse eller opmærksomhed blandt danske bogbrugere og bogsamlere. Hertil er kun at sige, at den danske bibliofili i både fortid og nutid – især efter at de tidligere tiders latinske kosmopolitisme er sygnet hen – har været uendelig traditionel, og dens lokale begrænsninger er gennem årene blevet mere og mere iøjnefaldende.³³

Lorens Hanssens *Naturens Skueplads* kan ikke kaldes et selvstændigt litterært arbejde,

men det har dog ånd af verdenslitteraturen og sind af Noël-Antoine de Pluches format. I al sin prunkløshed røber Lorens Hanssens arbejde, at man ikke behøver at nå himlen for at plukke stjernerne – dugdråben gen-spejler dem.

Noter

- 1 Lorens Hanssen: Grønlandsfarerne i året 1777. Ny udgave Sørensen 1977.
- 2 Katastrofen i Ishavet 1777. Redigeret og kommenteret af Mulvad 2002.
- 3 Kornerup 1952, s. 153-60.
- 4 Nyerup 1818, Første del, s. 223.
- 5 Danmarks Kirker: Prædikestolen er fra 1798, jf. s. 80. De Danske Kirker, Sønderjylland.
- 6 Bricka 1892, VII, s. 67.
- 7 Kornerup 1947-52, II, s. 265-278.
- 8 I Universitetsprotokollen 1733-45 udtaler professor Marcus Wöldike sig om Jens Hanssens usædvanlige sproglige kundskaber, jf. Genealogisk-Biografisk Archiv, s. 245 og 348.
- 9 Birket-Smith 1912, s. 8.
- 10 Citatet er tillempet moderne skrivemåde.
- 11 Gundings 1746, s. 673-74.
- 12 Schönau 1754, Kapitel 58, s. 977-997.
- 13 Birch 1792-95.
- 14 Fabrius 1759, III, s. 1002.
- 15 Folketællingerne 1801, 1834, 1840, og 1845.
- 16 Anker 1943, s. 3-4.
- 17 Worm 1773 og 1784, III, s. 348-49.
- 18 Hanssen 1787.
- 19 Hanssen 1787, s. 58.
- 20 Lorens Hanssens moster, Inger Andrea Lous (1727-1756) blev i 1756 gift med Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764).
- 21 Eilschou 1748.
- 22 Schultz Danmarks Historie 1943, VI, s. 638.
- 23 Fogtman 1784, s. 512.
- 24 Petersen 1860, II, s. 30.
- 25 Armand 2013, La Nature nr. 45, s. 329-45.
- 26 S de la N. IV, s. 499.
- 27 S de la N: IV, s. 572.
- 28 S de la N: III, s. 101.
- 29 Bruun 1886, II, sp. 161-62.
- 30 Vestergaard 1967, s. 116-126.

31 S.T.: Salvo Titolo – daidens almindelige høflighedsformular – “med forbehold af titel” brugtes dels, når man ikke kendte vedkommendes titel, dels, når man ikke behøver strengt at iagttage denne formalitet at anføre samme.

32 Hanssen 1801-2, I, s. 334.

33 Plesner gennemgår i bogen Danske Bogsamlere 300 auktionskataloger over danske bogsamlinger i 1800-årene, og fremdrager værker af Diderot, Pierre Bayle, Rousseau, Molière osv., hvorimod Plusches værker øjensynlig ikke forefandt. Det kgl. Bibliotek ses kun at eje en senere engelsk udgave.

Litteratur

- Anker, Jean: Otto Friderich Müller: Et bidrag til den biologiske forsknings historie i det attende århundrede. København 1943.
- Armand, Guilham: Le Spectacle de la nature ou l'esthétique de la Révélation. Dix-Huitième Siècle, La Nature nr. 45, s. 329-45. Paris 2013.
- Birch, H.J.: Billedgalleri for Fruentimmer, indeholdende Levnedbeskrivelser over berømte og lærde danske, norske og udenlandske Fruentimmere, I-III. 1792-95.
- Birket-Smith, S.: Københavns Universitets Matrikel 1611-1829 III. København 1912.
- Bricka, C.F.: Dansk Biografisk Lexikon. København 1887-1905.
- Bruun, Chr.V.: Biliotheca Danica II. København 1886. (Genudgivet København 1962).
- Brünniche, Morten Thrane: Zoologiae fundamenta. Hafniae 1772.
- Clausen, C.L.: Horsens Statsskole 1532-1932. Horsens 1932.
- Danmarks Kirker, Haderslev Amt, Agerskov Kirke. Nationalmuseet, XX-XXIII, bind I, s. 880. København 1954.
- De Danske Kirker, Sønderjylland, s. 80. G.E.G. Gads Forlag. København 1970.
- Eilschou, F.C.: Philosophiske Breve. København 1748.
- Fabrius, Johan A.: Abriss einer allgemeinen Historie der Gelehrsamheit, III. Leipzig 1759.
- Fogtman, Laurids: Samlinger af alle geldende Forordninger, Rescripter, ... vedrørende Skoler. Kjøbenhavn 1784.
- Genealogisk og biografisk Archiv, Udgivet af Det genealogiske-biografiske Selskab. Kjøbenhavn 1840-1849.
- Gundings, Nicolai Hieronymi: Fortgesetzte Historie der Gelehrheit. Franckfurth und Leipzig 1746.
- Hanssen, Lorens: Tale til Erindring af Herr Otto Friderik Müller. København 1787.
- Hanssen, Lorens: Naturens Skueplads eller Bidrag til

Guds Herliggørelse og nyttige Kundskabers Udbredelse. Fredericia 1801-02.

Hauch-Fausbøll, Th.: Personallhistoriske Samlinger. København 1906, s. 258-276: Lorens Hanssen og Anne Jacobine Tetens forældre og efterslægt. Ukomplet.

Hauch-Fausbøll, Th. og S. Nygård: Patriciske Slægter. København 1930, s. 94-120: Familien Lous og s. 121-148: Familien Wederkinch.

(Junge, Chr. G.): Neuer Schauplaz der Natur oder Beyträge zur Verherrlichung Gottes und zur Ausbreitung gemeinnütziger Kenntnisse in einem freyen Auszuge Plüschischen Werkes I-II. Frankfurt und Leipzig 1772-1773.

Kornerup, Bjørn: Rektor Lorens Hanssens selvbiografi. Personallhistorisk Tidsskrift 1952.

Kornerup, Bjørn: Ribe Katedralskoles Historie. Gyldendal 1947-1952.

Lengnick: Stamtavle over Familien Wederkinch. U.å.

Mulvad, Søren: Katastrofen i Ishavet 1777. Beretninger fra hval- og sælfangsten ved Grønland. Fiskeri og Søfartsmuseet. Esbjerg 2002.

Nyerup, Rasmus: Almindeligt Litteraturrexicon for Danmark, Norge og Island 1759-1829. København 1818, Første del, s. 223.

Nyerup, Rasmus: Lærde Efterretninger: (Nyeste Københavnske Efterretninger om lærde Sager). 1788.

Petersen, N.M.: Bidrag til den danske Litteraturs Historie i Oplysningens Tidsalder 1750-1800, II. København 1860.

Plesner, K.F.: Danske Bogsamlere i det nittende århundrede. Foreningen for Boghaandværk 1957.

(Pluche, Noël-Antoine): Le Spectacle de la nature ou Entretiens sur les particularités de l’histoire naturelle I-VIII. Paris 1749-51.

Rothe, Georg: Kort Begreb af Naturlæren. Oversat fra tysk af J.D.B. Brandt efter den 3. tyske udgave. 1754.

Schultz Danmarkshistorie VI, Redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Macheprang. København 1943.

Schönau, Frederik Christian: Samling af Danske Lærde Fruentimmer, som ved deres Lærdom og Udgivne eller efterladte Skrifter har gjort deres Navn i den lærde Verden bekendte. København 1754.

Sørensen, H.E.: Grønlandsfarerne i året 1777. Ny udgave Melbyhus 1977.

Vestergaard, Anker: Hvad rummede en landsbypræsts bogsamling. Fra Viborg Amt 1967, s. 116-126. Viborg 1967.

Worm, Jens: Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd, bind I-III. København 1773 og 1784.

Utrykte kilder

Kirkebøger og folketællingslister for Ribe, Viborg og Horsens.

Carsten Michaël de Teilman Hald, cand. jur., Sct. Marcus Plads 10, 1921 Frederiksberg C. Har tidligere dels med artikler i Fra Ribe Amt, Mark og Montre, Personallhistorisk Tidsskrift m.fl. dels med bøgerne “Vestjyske Adelsfolk” og “Et vestjysk apotekerhjem” behandlet lokal- og kulturhistoriske emner.